

Belirsizliğin Ortasında Çocukluk Deneyimi

Seran DEMİRAL¹

¹ Dr., Boğaziçi University (Part-Time Lecturer), (ORCID ID: 0000-0001-9618-8295)

Özet

Dijital teknolojilerin gelişmesiyle sanal ortamdaki deneyimlerin yeni olanaklara kapı araladığı günümüzü dijital çağ olarak tanımladığımızda bir olanaklar evreniyle karşılaştığımızı söyleyebiliriz. Ekolojik bir perspektiften gezegen üzerindeki varlığımızı düşündüğümüzdeyse, iklim değişikliğinin yarattığı riskler evreni sanki bir çeşit kriz çağında olduğumuzu hatırlatmakta. Kriz çağı ifadesi, sadece insanın çevreyle kurduğu ilişkiden ibaret değil elbette, toplumlara dair sorunları ve haliyle insan hakları krizlerini de kapsamakta. Olanaklar ile risklerin ortaklaştığı yerde pek çok başka konu gibi belirsizlik kavramı da karşımıza çıkmakta. Dijital dünyanın olanakları ile ekolojik –ve dahi politik-krizin açmazlarını yeni çocukluk deneyimleri etrafında ele almayı amaçlayan bu yazıda, çocuklarla yaptığım saha çalışmalarından örnekler vererek, çocuk olma halinin belirsiz/tanımsız olarak algılanışına eleştirel bir bakış açısı getirmeye çalışacağım. Belirsizliğin etrafında düşünsel bir yolculuğa çıkarken olanaklar ve riskler evrenini yukarıda belirttiğim ikilik odağında ve kavram ikiliği ötesinde ihtimaller sunarak tartışacağım.

Anahtar Kelimeler: Çocukluk sosyolojisi, çocuklar ve gençler, dijital teknoloji, çevre, iklim hareketi.

Childhood Experience in the middle of the Uncertainty

Abstract

A universe of potentials may emerge as long as we define the present world as the digital age, where digital technologies have developed and caused new possibilities upon virtual space experiences. When we consider our existence on the planet from an ecological perspective, the risky universe reminds us that it is like the age of crises constituted by climate change. For sure, the expression of the age of crises is not only a human relationship with the environment; this definition also includes the troubles in society, hence, human rights crises. We face the concept of uncertainty, just at the intersection of the potentials and pitfalls, where other issues also stand. This paper aims to touch upon the possibilities of the digital world and the traps of ecological –and also political- crises through new childhood experiences so that I will try to bring a critical perspective against the perceptions of being a child as unclear/undefined by giving an illustration of various fieldworks with children. I will discuss the universe of potentials and pitfalls through an imaginary journey around uncertainty regarding the distinction indicated above; further, by suggesting other possibilities beyond this binary.

Keywords: Sociology of childhood, children and young people, digital technology, environment, climate activism.

Corresponding Author / Sorumlu Yazar

Seran DEMİRAL

Dr, Boğaziçi University (Part-Time Lecturer)

E-mail / E-posta

seran.demiral@boun.edu.tr

Manuscript Received / Gönderim Tarihi

February 20, 2022 / 20 Şubat 2022

Revised Manuscript Accepted / Kabul Tarihi

May 15, 2022 / 15 Mayıs 2022

To Cite This Article / Kaynak Göster

DEMİRAL, S. (2022). Belirsizliğin Ortasında Çocukluk Deneyimi, *ViraVerita E-Journal: Interdisciplinary Encounters, Vol. 15, 207-237.*

Belirsizliğin Ortasında Çocukluk Deneyimi

Giriş

Belirsizlik, istikrarsızlık, kararsızlık, tutarsızlık gibi farklı kelimelerin her biri bildiğimiz dünyanın sonu hakkında akla gelenlerin karşılığı olarak kendine yer bulabilir. Kararsızlık ya da tutarsızlık kelimeleri daha çok bireysel olana dair bir anlam taşıyor gibi gözükürken, istikrarsızlık prekarya kavramıyla ilişkili olarak kullanımı gereği sosyal bilimlerin alanına daha çok girmektedir. Bu yazıda “belirsizlik” ifadesinden yola çıkılmasının sebebi belirsizlik çağında büyüyen kuşak vurgusunun çocukluk çalışmalarında karşımıza çıkmasıdır (Lee, 2001; Prout, 2005). Çocukluk deneyimleri konusunda, bir yandan dijital çağın yeni jenerasyonlar üzerinde yarattığı etkiye odaklanan literatür dikkat çekmekteyken (Drotner, 2005; Buckingham, 2000; 2006; 2009; Plowman, Stephen & McPake 2010) diğer yandan ise çocuğun insan haklarına odaklanarak çocukluğun demokrasi ve vatandaşlık kavramları çerçevesinde kendine yer bulmasını hedefleyen teorik tartışmalar yaygınlaşmaktadır (Lee, 2005; Moosa-Mitha, 2005; Sundhall, 2017).

Çocukluk dönemine ilişkin genel yargıların toplumdaki temel değişimlerden bağımsız düşünölmeyecek olması bir yana, toplumsal değişim ve dönüşüme dahil olan bütün meseleler kuşaklar arası ilişkiler çevresinde ele alınabilir, haliyle yeni jenerasyon ve çocuklarla ilgili konular sosyal bilimlerin başat konuları ekseninde tartışmaya açılma potansiyeli taşır. Yaşanan çağın taşıdığı belirsizliklerin her biri, dijital dönüşümden salgın hastalıklara, politik çatışmalardan iklim değişikliğine toplumların karşılaştığı her türlü yenilik ve beraberinde gelen riskler ile olanaklar alanı, çocukların hayatı üzerinde etki taşımakta, çocukluk deneyimleriyle bağlantılı bir meseleyle dönüşmektedir. Bu yazının sınırları çerçevesinde tartışılacak olan ana konu iklim değişikliği tartışmalarıyla çocukluk hareketlerinin kesişiminde güncel bir mesele olarak çocukların bugüne ve geleceğe dair hakları ile çocukluğun kavranışındaki dönüşümlerdir. Yazının temel fikri, dünya tarihine oranla insanların tarihinin kısalığına benzer şekilde, çocukların toplumdaki konumlarının ancak modernleşme sonrasında bugünkü haline gelmiş olmasıdır. Dolayısıyla, öncelikle çocukluğun tarih boyunca nasıl farklı şekillerde algılandığına dair kısa bir giriş yaparak günümüz çocukluğunun ne gibi anlamlar taşıdığına odaklanacağım.

Çocukların toplumdaki konumu ile doğadaki diğer canlıların insan-merkezli gezegendeki konumu arasında varolan ilişkiyi ele almak için çocuk haklarıyla doğa hakları arasındaki benzerlikleri vurgulayacak bir teorik çerçeve çizmeye gayret edeceğim. Belirsiz çağın çocukları ifadesiyle ana başlığa atıf yapan bölümlerdeyse, bu metnin temel aldığı saha çalışmalarında kullanılan yöntemleri açıklayarak sahadan notlarımı paylaşacağım. Tek ve kapsamlı bir araştırmaya dayanmayan, onun yerine sürdürülmekte olan bir çocuk katılımı projesine ve bu projeye eşzamanlı olarak gerçekleştirilmiş pilot araştırma niteliğindeki üç farklı odak grup çalışmasının verilerine bağlı olarak hazırlanan bu metin, konuyla ilgili olası araştırmaların önemini vurgulama amacı taşıyan bir yazı olma özelliği taşımaktadır. Bu nedenle, zaman zaman farklı oturumlara (farklı çocuklarla başka mekânlardaki buluşmalara) göndermeler yapılarak çocukların teknolojiyle ve doğayla ilişkileri çerçevesinde elde edilen bilgiler, birbiriyle ilişkilendirerek yorumlanmaya çalışılacaktır. Yazının amacı, bu ön araştırma niteliğindeki oturumlardan yola çıkarak hangi yöntem ve tekniklerle nasıl araştırma sahaları kurgulanabileceği konusunda öneriler getirebilmektir.

Çocukluğun Yüzleri

Çocukluğun tarihselliği hakkında yapılan çalışmalara bakacak olursak toplumda çocukluk döneminin algılanma biçimi ekonomik sisteme ve sosyal değişime bağlı olarak farklılaşmıştır (Stearns, 2005; Heywood, 2018). On üçüncü yüzyıla kadar kötücül anlamlar yüklenen, Batı toplumlarında neredeyse on yedinci yüzyıl sonuna kadar ilk günahla ilişkilendirilen çocuğa bakış açısındaki asıl dönüşüm on sekizinci yüzyılda yaşanmıştır (De Mause, 1976). Bir yandan topluma dair öncül düşüncelere baktığımızda, insan doğasının *kötücül* ya da *masum* olduğuna dair farklı görüşlerin, çocukluğun algılanmasındaki ikiliklere işaret ettiğini belirtmek mümkündür. Hobbes'un insanın bencil ve rekabetçi doğasına atıf yaptığı anlayışı çerçevesinde, çocuk doğuştan günahkâr kabul edilirken, Rousseau'nun insanın özündeki iyiliğe odaklanan bakış açısına göre çocuklar doğuştan masum olarak görülmektedir. Felsefe tarihinin çocukluk algıları üzerindeki etkisi bir yana, ekonomik yapının değişimi de çocuğun aile içerisindeki konumunu, ebeveyn-çocuk ilişkisinin doğasını farklılaştırmıştır.

Tarım toplumlarında yürümeye başladığı andan itibaren ev işlerine katkı sunan çocuk, endüstri devrimi sonrasında da fabrikalarda ucuz işgücü olarak değerlidir (Stearns, 2005). On yedinci yüzyıl sonuna kadar bu gibi özcü varsayımlar yaygınken, ilerlemeciliğin etkisiyle çocukların toplumsal konumunun sorunsallaştırıldığından söz edilebilir (De Mause, 1976;

Pollock, 1983). Yirminci yüzyıl modernleşmesi sonrasında çocukların duygusal değerinin daha ön planda olduğunu, bugünkü çocukluk kavrayışımızın kökenlerinin tarihe kıyasla son derece yeni olduğunu hatırlamakta yarar gözükmektedir. Öte yandan, sadece tarihsel dönemlerde değil farklı disiplinlerde de çocukluğa bakış konusunda karşıt tutumlar dikkat çeker. Çocuğun gelişimine odaklanan yaklaşımlar çocuğu 'insan olacak' kişi olarak sınıflandırıp, onun potansiyeline işaret ederken; fizyolojik, biyolojik, psikolojik açıdan gelişmekte olan insan kavrayışı ise çocuğun yetişkin insan karşısındaki eksikliği, yetersizliği üzerinden tanımlanmasına yol açabilir. Çocukluğun antropolojisi ve çocukluk sosyolojisi tam bu noktada çocuğun çocuk olarak biricikliğine odaklanmakta, çocuğun halihazırda insan, aktif bir vatandaş olduğu gerçeğinin altını çizmektedir (James & Prout, 1997; James vd., 1998; James & James, 2004).

Günümüzde çocuğun insan olduğu kabulü etrafındaki yaklaşımlarla birlikte çocukluğun da saf ve masum ya da kötü ve habis kavram ikiliğiyle açıklanmaması, her insan kadar her şeyden onda da bir miktar bulunması gibi varsayımlar, insanın doğasına dair belirsizliği de çağırılmaktadır. Aynı zamanda, toplumlara dair bölgesel, ulusal, kültürel ve elbette sınıfsal değerlendirmelerin geçerli olduğu kadar, çocukluk deneyimlerinin de çoğulluğuna dikkat çekmek yeni çocukluk çalışmalarının üzerinde durduğu konular arasındadır. Zamana bağlı olarak çocukların yaşam alanlarının ev ya da fabrikadan okula doğru bir geçiş yaptığı ve eğitim hakkının çocuk hakları sözleşmesi ve ilgili yasalarca güvence altına alındığı gerçeğine rağmen çalışmak zorunda bırakılan, türlü hak ihlâline maruz kalan çocuklar olduğunu biliyoruz. Çocukluğun birbirinden başka yüzleri olduğu muhakkak: Zamana, coğrafyaya, kırsal ya da kentsel mekânların etkisine, toplumda etkisini gösteren cinsiyet, yaş, ırk, etnisite gibi pek çok değişkene bağlı olarak çocuk sayısı kadar başka başka çocukluk halleri de vardır. Bu nedenle ideal bir çocukluk deneyiminden söz etmek mümkün olmasa da çocukluğun nasıl olması gerektiğine dair varsayımların temelinde modernitenin başlangıcı ve hak temelli yaklaşımlar yer almaktadır.

Burada tartışmaya değer gözüken ve yirmi birinci yüzyılda çocukluğa dair neyin değiştiği konusunu ele almamızı sağlayacak olan şeyse, çocuk haklarının tarihselliğidir. Bugünün istikrarsızlığından, geleceğe dair belirsizliklerden ve politik açmazlardan bahsederken, aslında bir yandan yüzyıl öncesinin koşullarıyla şimdinin gösterdiği paralellikler ve ayrımları göz önünde bulundurmak gerekir diye düşünüyorum. Örneğin, bir dünya savaşıyla

başlamış olan geçen yüzyıl ortasında insan hakları konusunda uluslararası birçok uzlaşmaya varıldı. Tarihsel kökenleri bir başka yazının konusu olan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin imzalanışından iki on yıl kadar önce, iki dünya savaşı arasında Çocuk Hakları (Cenevre) Bildirgesi ile 1924'te başlayan süreç, yüzyılın sonlarına doğru 1989'da evrensel bir Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne dönüştü. Buradan da görüleceği üzere toplumsal krizler yeni politika üretilmesini kaçınılmaz kılarken, sosyal değişme bizzat belirsizliğin yeni bir norm yaratmasına önyak olmaktadır. Öte yandan ise çocuk-yetişkin, insan-doğa, gelişme-küçülme karşıtlıklarının yarattığı gerilim, belirsizliğin bir politik güç olarak kullanılmasına imkân tanımaktadır.

Çocuklar ve yetişkinlerin dünyalarının birbirinden ayrıldığını teknolojik dönüşümlerle okuyan teorilere bakılacak olursa, matbaanın icadıyla okuryazar-insan olarak yetişkinlerin gündemi çocuklardan bilgiyle ayrılmış, ardından televizyonun özel mekânlar olan evlere girişiyle çocuk ve yetişkinin gündemi okuryazar olmayı gerektirmeyecek şekilde yeniden iç içe geçmiştir (Postman, 1982). Bugünün dijital çağının yerlileri olarak tanımlanan (Palfrey & Gasser, 2008; Tapscott, 2009) yeni jenerasyonlar düşünüldüğünde ise, dijital okuryazarlık, dijital yetkinlik gibi başka kavramlarla yeni sorular önümüze serilmekte; çocukların yetişkinlerin bilmediği bir bilgiye ya da yöntemle sahip olmaları ihtimali, onların yeni sosyal hareketlerini, dijital aktivizmin sınırlarını, bilhassa iklim aktivizminin 'şimdi ve burada' harekete geçme zorunluluğu gibi söylemleri barındırmasını hatırlatmaktadır. Çocukların politik özneler olması, hem çocukluğun farklı coğrafya ve zamanlarda nasıl görüldüğünü tartışmayı hem de onların yetkinlikleri üzerinden çocuk katılımı deneyimlerine yer vermeyi gerektirmektedir. Başka türlü politikalar üretme biçimleri konusunda bir olanaklar evreninin kapısını aralayabilmek için, ilerleyen bölümde ekoloji ile çocukluk arasında nasıl bir teorik ilişki kurabileceğimizi açıklamaya çalışacağım.

Çocukluk ve Çevrenin Kesişimi: Temsiliyet Belirsizliği

Çocuk haklarının insan hakları olduğu gerçeğine ve insanın doğduğu andan itibaren bağımsız bir birey olduğu savına rağmen çocuğun insanların genelinden ayrılan tarafları olduğu kesindir. Burada temel olarak insanlık ile vatandaşlık arasındaki ayrımın devreye girdiği belirtilebilir. Zira çocuk tanımı on sekiz yaş altındaki bütün bireyleri içeriyor ve ülkelerin çoğunda bu yaş aynı zamanda kimi yeterliliklerin sınırı olarak kabul ediliyor. Dolayısıyla çocuk ile yetişkin ayrımı yetişkinlerin yapıp çocukların yapamadığı eylemler üzerinden tanımlanıyor. Şimdilerde bu

görüğe gelen eleştiriler arasında, bir yanda on sekiz yaş altındaki herkesi genellemenin barındırdığı sorunlar, diğer yanda ise bir eylemde bulunamamanın koşullarının neler olduğu soruları yatmaktadır. Açmak gerekirse, çocuk fiziksel, zihinsel, bilişsel olarak olgunlaşmadığı için mi o eylemde bulunamıyor, yoksa ona eyleme geçme hakkı tanınmadığı için mi? Her ne kadar Çocuk Hakları Sözleşmesi, çocukların ihtiyaçları doğrultusunda onların haklarını tanımlamayı ve korumayı amaçlasa da bir yandan on sekiz yaş altının yapabileceklerinin de sınırlarını çiziyor. Yine çocukluk deneyimlerinin çokluğu etrafında uzun uzadıya tartışılan ve çocukluk çalışmaları, çocuk hakları ve bilhassa katılım alanında son senelerde sıkça sorgulanan meselenin insan-vatandaş ayrımı ekseninde çocukların oy hakkı konusu olduğunun altını çizmek mümkün.

Katılım ve demokrasi kavramları oy kullanmaktan ibaret değilse de oy hakkının vatandaş olarak tanınma ve temel hak ile özgürlüklere sahip olma yolunda gayet gerekli bir basamak olduğunu hatırlayabiliriz. Yirminci yüzyılın ilk yarısı kadınların oy hakkı mücadelesi, süfraje hareketi açısından da toplumsal değişimin başka bir yönünü ortaya seriyordu. Bu yüzyılda benzer şekilde çocuk hareketi ve çocukların oy hakkına ilişkin çalışmalar olduğu savını taşıyan, 1996'da kurulup İskoçya'nın çocuk katılımı mükemmeliyet merkezi haline gelen Children's Parliament (Çocuk Meclisi) başta olmak üzere çeşitli yapılanmaların olduğunu söyleyebiliriz. Yeni çocukluk sosyolojisi tartışmalarının yaygınlık kazandığı, Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin imzalandığı tarihin hemen ardından, 1990'dan bugüne dünya çapında çocukların oy hakkı hareketinin yaygınlaştığı bir gerçek. Fakat burada ilginç olan şey, belki küresel Kuzey-Güney ayrımının ötesinde bir çocukluk hareketinin olanağından bahsedebilmemiz. Burkina Faso, Nijerya, Kongo gibi insan hakları krizleriyle gündeme gelen Afrika ülkelerinden Norveç ve Finlandiya gibi demokrasisi örnek gösterilen İskandinav ülkelerine kadar çok farklı coğrafyalarda çocuk meclisi deneyimleri olduğu bilinmekte (Wall, 2022: 32).

Çocuk meclislerinin ilksel örnekleri elbette tarih boyunca var, bilhassa yine sözleşmeye ilham kaynağı olan, Janusz Korczak'ın iki dünya savaşı arasında açtığı yetimhane ve bu mekânda bir araya gelen çocukların fiziksel, sosyal, psikolojik gereksinimlerinin sağlamanın yanı sıra, onlara düşüncelerini özgürce ifade ettikleri bir alan sunulması önemli örnekler arasında sıralanabilir (Vucic & Sekowska, 2020; Demiral, 2021). Savaş sonrası istikrarsızlık zamanında, fiziksel koşulların dahi elverişli olmadığı bir dönemde çocukların birey olarak

tanındığı ve aynı zamanda sosyal hayattaki rollerini kazandığı bir ortamlarının olması bu açıdan ilginç ve değerlidir. İsrail’de ilk Kibbutz yerleşimlerinden Ein Harod’da çocukların topluluğu (Yuval, 1995) yine bu örnekler arasındadır, 1921’de kurulan çocuk evlerini 1930’larda Korczak da ziyaret etmiştir. Dünyanın başka yerlerinde her dönem görülen bu gibi çocuk komüniteleri kimi zaman politik gündemin kendi hedefleri doğrultusunda kullandığı, yönlendirdiği bir materyalken, kimi zaman politika yapma biçimini dönüştüren etki edici bir güce sahip olabilir.

Bunun görece yakın zamanlı örnekleri arasında Hindistan’daki çocuk meclisleri deneyimi vardır: *Neighborhood democracy* (neighborhood democracy) mahalle demokrasisi topluluklarıyla aşağıdan yukarıya bir örgütlenme modeline liderlik eden aktif meclislerde çevre politikalarından iş hukukuna, engellilerin haklarından ayrımcılıkla mücadeleye kadar pek çok mesele tartışılmaktadır (Wall, 2022). Bu meclislerle ilgili yayınlanan *Power to the Children* belgeselinin yönetmeni, yaşları oniki ile onyedide arasında değişen ikiyüzün üzerinde çocuğun okul kampüslerinde bir araya gelerek çocuk emeği, eğitimi, çocuk evliliği, ev içi şiddet gibi konuları günlerce tartışmalarını çok dikkat çekici bulduğunu belirtir (Kersting, 2020). Hindistan deneyiminin çocuktan yetişkine bir model oluşturmasının yanında çarpıcı olan diğer yanı, temiz gıda ve suya erişim gibi çok temel yaşam haklarıyla iklim krizi gibi çevresel sorunları birlikte ele almaları ve böylelikle dünyadaki başka akranlarıyla farklı alanlarda ortaklaşa bir mücadelenin parçaları olabilmeleridir. Sınıfsal ayrımların işaret ettiği farklı çocukluk deneyimlerinin kesişiminde yer alan sorunları açığa çıkaran bu deneyim, yine dünyanın başka bir coğrafyasından, Bolivya’da engelli çocuklara karşı ayrımcılık ve çocuk istismarına karşı mücadele örnekleriyle paralellikler taşımaktadır.

Yirmibirinci yüzyılın krizlerine baktığımızda, aynı anda çok sayıda problemi bir arada görüyoruz esasında: iç savaşlar ve göçlerden iklim değişikliği ve salgınlara, sağlık alanındaki sorunlardan çevresel felakete yeni çağın krizi olarak tanımlanacak her şey nihayetinde eşitsizlik şemsiyesinin altında karşımıza çıkmakta. Çocuk ve gençlerin çoğu kere ana aktörleri olduğu iklim mücadelesinin ‘iklim adaleti sosyal adalettir’ söylemi ise belirsizlik çağının çocuklarının omzuna binen bir yük aslında. Günümüz kavrayışında çocukların aktif vatandaşlar olduğu söylemi, çocukları kurtarıcı olarak gören yeni bir anlayış yaratma riskini de taşımakta. Dolayısıyla, kuşaklar arası adalet ve iklim adaleti gibi kavramları yetişkinin çocuğa karşı sorumlulukları çerçevesinde tartışmak elzem olduğu kadar, hakların tanınması ve temsiliyet konularında çocukluğun doğasının bizzat doğa ile gösterdiği benzerlikleri göz önünde bulundurmak da önemli gözükmektedir. Başkası *adına* konuşmanın zorlukları ve sınırlılıkları,

temsiliyet krizi bağlamında değerlendirilebileceği gibi, konuşamama, sese/söze sahip olmama açısından da düşünülebilir. Bilhassa küçük yaştaki çocuklarla yapılan çalışmalarda çocukların sessizliğinin de sözleri kadar yorumlanmaya değer oluşu, çocuklarla çalışmalarda yöntem konusunun sözle sınırlı kalmamasını tartışmaya açmaktadır (Spyrou, 2011; Demiral, 2022). Burada aslında sadece çocuklar ile doğa değil, engelliler, farklı dillere mensup olanlar, sesine kulak verilmeyen bütün mağdun özneler akla gelebilir.

Politik temsiliyet ve haklar konusunda çevreyi bir özne olarak görmenin olanakları sorusunu tartışan Tanasescu (2016), başkası için/başkası yerine konuşmanın farklı yönlerini ele alırken, aslında temsiliyet ve hatta temsili demokrasinin tarihselliğine değinmektedir. Çok kısaca belirtmek gerekirse, onsekizinci yüzyıl sonlarıyla başlayan hak aktivizmi, oy hakkı ve temsil edilmek için verilen mücadele o yıllarda dahi vatandaşlık meselesinin sınırlarının ötesinde hayvan haklarına dair soruları içermektedir. Tarihsel olarak baktığımızda vatandaş olarak tanınan önce beyaz erkektir elbette; köleler, siyahiler, kadınlar ve hayvanlar çocuklar gibi 'kişi' olarak tanımlanıyor. Fakat burada 'legal kişi'nin kim olduğu sorusu karşımıza çıkıyor: sonrasında ise yasal olarak tanınan kişi otonom olan ve otonom olmayan insan olarak ayrılıyor (Tanasescu, 2016). Çocukların insandan ayrıldığı, oy verme yaşı tartışmasının da haliyle değerli olduğu nokta tam da burası. Otonom olmayan insan olarak çocuk ile insan olmayan şey olarak hayvanın temsiliyeti arasındaki ilişki ise bu açıdan dikkate değer. Zira, çocuk haklarından Toprak Ana Hakları Evrensel Bildirgesi'ne (Universal Declaration of Rights of Mother Earth) kadar uzanan süreç, bu benzerliğe başka bir biçimde işaret etmekte. Bolivya'da 2010 senesinde imzalanan bildirgeyi ve Yeni Zelanda'nın Whanganui nehrine 'kişi' statüsü verildiğini hatırlayacak olursak, tanımlarla belirlenen, sınırları çizilen temsiliyet mekanizması, yeni bir küresel sosyal hareketliliğin çağırıcısı olmuştur.

Bildirgenin dört temel maddesi bulunmakta (Rights of Mother Earth, 2010); ilki doğanın canlı bir varlık olduğu düşüncesi: buna göre insanın var olduğu topluluk içindeki rol ve işlevlerine uygun bir şekilde özel haklara sahip olması gerektiği gibi doğanın da böyle hakları olmalıdır. Çocuk haklarının insan haklarından ayrılan yanlarına benzetilebilir bu durum. İkincisi, doğuştan var olan 'var olma, saygı duyulma,' dahası, 'insandan bağımsız olarak yaşam döngülerini sürdürme hakkı.' Çocuğun ebeveyninden bağımsız bir kişi olması gibi tıpkı, doğanın insandan bağımsız, hatta çocuğun iyi olma haline benzer şekilde, insan davranışının zarar verme ihtimalinden azade "iyi olma hakkı" vardır. Bundan sonra doğanın tüm diğer doğal

varlıkları kapsadığı, ekosistemler üzeri bir varlığa sahip olduğu tanımı ve son olarak insanın doğaya karşı yükümlülüklerinin bulunduğu bu bildirmede belirtilmektedir. Buna göre insanlar, doğanın iyi halinin devamlılığını sağlamak, barışı temin etmek, doğa hakları konusunda diğer insan ve kurumları bilgilendirmek ve güçlendirmekle yükümlüdürler. Burada yetişkinin çocuğa sorumlulukları ile yaşamın devamı için gerekli olan koşulların sağlanması, hatta kuşaktan kuşağa gıda, temiz çevre, temel hak olan yaşama hakkının sürdürülebilirliğinin imkânı gibi diğer meselelerle de ilişki kurulduğunu görebiliriz.

Temsiliyetten yola çıkarak açmaya çalıştığım benzerlikler sadece dar anlamda oy hakkı ya da kendi adına konuşmadan ibaret değil, aynı zamanda sessizliğin doğa ile hayvanlar, yani insandışı varlıklarla çocuklar arasındaki ilişkinin bir başka kesişimini oluşturmasına işaret etmesi açısından önemli. Çocukluk çalışmalarında üzerinde durulan ve önemsenen bir konu olarak sessizlik (Spyrou, 2016), kendi adına konuşamama ekseninde insan-vatandaş ayrımından ziyade, bir bebeğin söze, dilsiz bir insanın sese sahip olmayışını da çağrıştırmakta. Bilhassa erken çocukluk dönemine odaklanan çalışmalarda insan-sonrası alanının etkisi, çocukluğun insan-dışı türlerle ilişkisi gibi konular karşımıza çıkmakta (Murriss, 2018; Murriss & Haynes, 2018; Moxnes & Osgood, 2018). Antroposen çağının belirsizliğinde insan uygarlığı, varlığının neticesi olarak insanın konumunu çelişkili bir hale getirdiği için, başka türlerle yoldaşlık (Haraway, 2016) bir zorunluluğa dönüşme potansiyeli barındırıyor. Önceki bölümde altı çizilen çocukluğa bakış açımızdaki değişimi doğa-insan ilişkisi bağlamında değerlendirdiğimizde ise, insanın doğadaki varlığı ile çocuğun insan olarak tanınması arasındaki ilişkiye başka bir açıdan yaklaşmamız mümkün: milyarlarca yıldır var olan gezegen ömrüne kıyasla kısacık bir süredir yaşayan *sapiens* türü gibi, modern çocukluk kavrayışı da insanlık tarihine kıyasla çok yeni. Bunu vurgulamamın sebebi, çocukların bugünün dünyasında aktif vatandaşlar olarak tanımlanmasının onları ne derece güçlendirdiği ve diğer yandan onlara nasıl sorumluluklar yüklediği konularını tartışmaya açmanın gereğini gündeme getirebilmektir.

Yukarıdaki çocuk meclisi deneyimlerinin aksine, ülkemizde gördüğümüz çocuk katılımına ilişkin örneklerin genellikle tokenistik seviyede kaldığını görmekteyiz. Örneğin, Türkiye demokrasi tarihi açısından önemli bir gün olan TBMM'nin kurulduğu günün çocuk bayramı olarak tanınması, her ne kadar çocukların toplumdaki yeriyle ilgili olumlu bir etki beklentisi yaratsa da çocuklarla ilgili konularda karar alanlar yetişkinler olduğu gibi, çocuk bayramı kapsamında gerçekleştirilen etkinliklerin ancak sembolik düzeyde kaldığını, sadece çocukların gündelik hayatında değil o güne ilişkin eylemleri üzerinde dahi söz sahibi

olmadıklarını söyleyebiliriz. Halbuki, çocuk katılımı alanındaki çalışmaların başlıca kabul gören modellerinden birisi olarak Lundy'nin (2007) katılım basamaklarına göre, çocuklara bir alanın (space) sunulması ve onlara seslerinin (voice) verilmesi yeterli değildir. Bu sesin bir dinleyici (audience) kitlesinde karşılık bulması ve etki (influence) yaratması gerekmektedir.

Çocukların hakları, bu hakların somut olarak karşılık bulması ve çocukların kendi hayatlarında etkin birer aktöre dönüşmeleri konularının her biri bu nedenlerden dolayı birbirleriyle ilişkilidir ve toplumda çocukluğa nasıl bakıldığı, çocukların yetişkinler karşısında nasıl bir yerde konumlandığı da bu konulardan bağımsız düşünülemez. Bu nedenlerden dolayı çocuklarla ekolojik ve toplumsal meseleleri birarada değerlendirmeyi amaçlayan bu çalışmamda, çocuk-yetişkin güç ilişkilerini sorunsallaştırdığım doktora çalışmamı da göz önünde bulundurarak, bir çocuk katılımı çalışmasının nasıl başlayıp hangi aşamaya evrildiğini kısaca özetleyeceğim ve ardından da çocukların cümlelerinden örnekler vererek saha çalışmalarından çıkan veriler ekseninde çocukların belirsizlik çağına dair yorumlarını aktarmaya çalışacağım.

Belirsiz Çağın Çocukları: Çalışma Arka planı ve Metodoloji

Çocukluk alanında çalışmaya karar verdiğimde, çocukların yetişkinler karşısındaki avantajlı konumlarını sorgulamam neticesinde, güç ilişkilerinin tersyüz olduğu bir alan olarak dijital teknolojilerin çocukluğa etkisi üzerine çalışmaya başladım. Bugün hâlâ çocuklarla gerçekleştirdiğim teknoloji odaklı sohbetler ya da bilimkurgu yazma atölyelerinde bugünün çocuklarının gelişen teknolojiler ve değişen dünya ile ilişkisine odaklanarak çocukluğun geleceğini anlamaya gayret ediyorum. Ortaokul dönemindeki çocuklarla bir araya geldiğimde çocuklar ile/için felsefe metodolojisi (Lipman, 1992) etrafında çocukların hayal gücünü tetikleyecek senaryolar üretmelerini ya da var olan senaryoları geliştirmelerini istiyorum. Bunun sebebi, çocuklar ve topluluklar ile felsefe yöntemini (Philosophy with Children/Communities), çocuklarla saha araştırmalarında bir yöntem olarak kullanmam. Çocukluk çalışmalarında yaygın olarak tartışılan konulardan biri, çocukların araştırmaya kendi kültürlerini üreten aktif özneler olarak katılmaları, kendi araştırmalarının kurucu ortaklarına dönüşmeleri olanağıdır. Elbette doğrudan araştırmacı-çocuk ifadeleri kullanmak iddialı, ancak uzun süreli etnografik çalışmalarda böyle bir ihtimalin söz konusu olduğunu da belirtmeliyiz.

Öte taraftan, çocukları daha fazla kapsayan ve onların kendileri hakkındaki meselelerde doğrudan görüş bildirmesine önayak olan, çocukların saha süresince bizzat özneler olarak varolmasını sağlayan çocuklar *ile*, çocuklar *için*, çocuklara *yönelik*, çocuklar *tarafından* (Boden, 2021) araştırma arasındaki nüanslar, çocuklar ile felsefe metodolojisindeki karşılıklılık ilkesiyle paralellikler taşımaktadır. Eşitlikçi bir ortamı temel alan, taraflar arası işbirliği ve özen ilkelerinin yanısıra, eleştirel ve yaratıcı düşünceye olanak tanıyan çocuklar ile felsefe metodolojisi, yarı-yapılandırılmış bir tema ekseninde yeni fikirlerin ortaya çıkmasına ve çocuklarla birlikte soru üretimine katkıda bulunduğu gibi, aynı zamanda yapılandırılmamış bir araştırma sahasının aşamalarının belirlenmesine de katkı sunabilir. Ben doktoram esnasında böyle bir yöntem izleyerek çocukların saha sürecinin içeriğini şekillendirmelerine alan açtığım için, teknoloji odaklı tartışmalardan doğa ile ilişkilerine uzanan bir yelpazede onlarla çalışma fırsatı edindim.

Mesela, dijital evrenin olanaklarından bahsettiğimiz bir çalışma sırasında internet ortamını, “gerçek dünyanın sorunlarından kaçtıkları” bir yer olarak gören ve dijital mekânı bir çeşit sığınak olarak tanımlama eğiliminde olan çocuklar (Demiral, 2019) dünyanın temel sıkıntılarını da insanların eylemleri çerçevesinde ele almakla kalmayıp, insanın hayvanla eşitliğine ve hayvan eti yemenin etik çelişkilerine ilişkin sorgulamalara kadar götürdüler. Ayrıca, doğa ve hava kirliliğinin de dünyanın en önemli sorunlarından olduklarını dile getirdiler. Diğer yandan ise sanal ortamı kaçış alanı olarak tanımlamakla kalmayıp bu ortamın başka çocuklarla, dünyanın çeşitli yerlerinden akranlarıyla bir araya gelmelerini sağlayan bir mekân olarak potansiyellerine dikkat çektiler. On bir-on iki yaşlarındaki çocuklarla bir özel okulda gerçekleştirdiğim çalışmalar sırasında ilk defa çocukların insanların gezegendeki konumlarına dair eleştirel yaklaşımlarına tanık oldum. 2019 baharında, bu saha çalışmasının ilerleyen aşamalarında Greta Thunberg’in popüler bir figür olarak (o zaman on altı yaşında bir çocuktü) iklim grevi çağrısı yapması, çocuklarla ekoloji odaklı konuşmalar yapmamızı kaçınılmaz kılmıştı.

Daha sonra, 2019’un ilerleyen aylarında dahil olduğum Boğaziçi Üniversitesi ev sahipliğinde gerçekleştirilen *Çocuğun Sesi Var Ortaklık Ağı* projesi kapsamında bir araya geldiğimiz orta ve alt-orta sosyoekonomik gruplardan yaşları dokuz ile on altı arasında değişen toplam yirmi yedi çocukla yaptığımız bir çalıştay esnasında şehir eksenindeki konuşmalarımız, yine onların doğa, kent ve ekoloji konularının kesişiminde insan ile insandışı karşıtlığını sorguladıkları örnekleri ortaya koydu. Bu çalışmada da önce işbirliği içinde olduğumuz üç farklı kuruma giderek (Tarlabası Toplum Merkezi, Sarıyer Belediyesi Gençlik Merkezi, Şişli Belediyesi

Mahalle Evi) çocuklarla hayatlarını geçirdikleri mekânlar olan *ev, okul, mahalle* ve *şehir* deneyimleri üzerine odak-grup görüşmeleri gerçekleştirdik. Bu görüşmeler sırasında çocuklar hayatlarının geçtiği bir diğer mekân olarak *interneti* de araştırmamız kapsamına dahil ettiler. Ardından çocuklarla bir “etkinlik günü” düzenleyerek yaratıcı drama gibi yöntemlerden yararlandığımız konu-bazlı oturumlar gerçekleştirdik ve son olarak Lundy’nin modeli (2007) uyarınca onların bir “dinleyici kitlesine” (audience) ulaşması ve başka çocuklar ile yetişkinler üzerinde “etki” (influence) yaratması amacıyla bir forum organize ettik. Bu çalışmalar boyunca çocuklar ve velileri kurumlar aracılığıyla yazılı ve sözlü olarak bilgilendirildi ve onların onamları alındı. Ben bu bölümde, sadece bu çalışma kapsamında bir araya geldiğimiz çocuklarla yaptığımız görüşmelerin analizinin ilgili kısımlarına yer vereceğim (araştırmanın bu ilk aşaması 2019-2020 süresince gerçekleştirildi; şu anda başka çocuk gruplarının da dahil edilmesiyle birlikte 2021 itibariyle devam etmekte, bir sonraki bölümde buna kısaca değinilecek).

Doğrudan çevre ya da ekoloji değil fakat kentsel mekân üzerine konuşulan etkinliklerde çocuklar çarpık kentleşme, ulaşım, kirlilik, her yerin inşaat olması, oyun alanlarının azlığı, depremde toplama alanlarının yetersizliği konularına sürekli olarak dikkat çektiler. Okullarında ve evlerinde de oyuna dair sorunlarını dile getiren çocuklar, görece büyüyen bir mekân olarak mahalle ve şehir söz konusu olduğunda sokak hayvanları, hijyen, hastalık, çevre ve iklimle ilgili söylemler geliştirmeye başladılar. Etkinlik günü gerçekleştirdiğimiz konu-bazlı bir oturumdan çıkan verileri özetlemek gerekirse; sokak hayvanları ayrı ve önemli bir başlık olduğunda “belediyenin köpekleri zehirlenmesi,” “arabaların hayvanlara çarpması” çocukların sıraladığı sorunlar oldu. Hayvan bakımevlerinin “hayvana asıl şiddet uygulanan yerler” olduğuna dikkat çekenler olduğu gibi, kentle ilişkili öneri olarak “belediyelerin hayvan ambulansları olmalı” gibi ifadelerde bulundular.

Canlılar arasındaki eşitliği korumaya dair çocukların yetişkinlerden daha hassas olduğuna işaret eden ve küçük çocukların hayvan sevgisinin daha fazla olduğunu belirten çocuklar, bir noktada hayvan ve diğer canlılarla ilişki üzerinden çocuk-yetişkin karşıtlığını gündeme getirdiler. “Çocukları kimse dinlemiyor, öyle bir şey var” yorumu hem bu çalışma boyunca hem benim üst orta sınıflarla gerçekleştirdiğim çalışmalar sırasında sıklıkla duyduğum bir ifade olarak dikkatimi çeken konulardan birisine dönüştü. Çocukluk her yanıyla belirsizken, başka biçimlerde belirsizliklerle örülü bir hayatın içinde büyüme gayretinde olan çocuklarla ilgili tek kesinlik, yetişkinlerin onlara kulak vermeyişi. Burada söz ettiğim tartışma sırasında ise

çocuklardan birinin yaptığı şu yorum, bölgesel, ulusal ya da sınıfsal farkların nasıl yorumlandığını kısaca özetlemekte:

Duymuşsunuzdur belki, İsveç'teki 16 yaşındaki Greta var ya... bir çocuğa söz hakkı vermeleri bence iyi bir şey. Ama şöyle bir soru da var: ne zaman Afrika'da yaşayan çocuklara söz verilecek? Kızın (Greta) anlattıkları gerçekten çok güzel, dünyaya verilen zarar... ama eminim ki o kızın yaşama şartları gerçekten iyidir.

Popüler bir kamusal figür olarak, o sıralarda çocuk olan Greta Thunberg, bugün de çocuklar için ilham kaynağı olma özelliğini koruyor. Benim İstanbul'da özel okullardan, devlet okullarından, farklı mahallelerde farklı sosyoekonomik statüye sahip ailelerden gelen çocuklarla karşılaşmalarımdaki gözlemim, iklim konusunda sınırlı da olsa fikir ve bilgi sahibi oldukları, Greta'yı mutlaka tanıdıkları yönündeydi. Politik farkındalık ya da çocukların politik özneler olma potansiyeli, bazen aşağıdan gelen ve gündelik hayatında sorunlarla cebelleşen bazense ayrıcalıklı konumu sayesinde bilgiye rahatça erişebilenlerde mevcut. Çocuğun politik özneliği ayrı bir tartışma konusu olsa da farklı sınıfsal arkaplandan çocukların ortaklaştığı bir alan olması nedeniyle ilgi çekici. En azından, kent ve mahalle odağında çocukların deneyimleri, beklentileri ve karşılaştıkları problemlere nasıl çözümler ürettiklerini tartıştığımız bir çalışmanın bizi bir kere daha Greta ve iklim aktivizmi ekseninde çocuğun ciddiye alınmaması ve çocuğun ifade özgürlüğünü kullanmış olması tartışmasına getirmekte. Bu tartışma benim çocukların ekolojik farkındalıklarına haklar konusu çerçevesinde odaklandığım yeni bir araştırmaya başlamamın temelini oluşturdu. Bu bağlamda izleyen bölümde şahsen yürüttüğüm iki odak-grup tartışmasının sonuçlarını ve bir yaratıcı drama eğitmeniyle birlikte gerçekleştirdiğimiz hak temelli bir atölyenin sonuçlarını paylaşacağım.

Belirsiz Çağın Çocukları ile Söylem Üretmek

Bu bölümde paylaşılacak olan bulgular, üç farklı odak grup çalışmasına dayanmaktadır. Bunların ikisi Ayvalık'ta bir kütüphanede dokuz ve altı kişilik iki ayrı çocuk grubuyla gerçekleştirilmiştir. Yaşları on ile on dört arasında değişen bu çocuklar, ekoloji odaklı bir atölye duyurusu üzerine gönüllü olarak çalışmaya dahil olmuş, atölye süresince ses kaydı alınması ve çocukların ürettiği yazılı materyallerin kullanılması konusunda katılımcılar ve velileri sözlü olarak bilgilendirilerek onamları alınmıştır. Çalışma temel olarak ekolojik miras ile kültürel miras arasındaki karşıtlığa dayanan felsefi bir tartışma çerçevesinde ilerlemiş, çocukların verdiği örneklerle açılarak hayvan hakları, doğadaki diğer canlılar, insanın doğadaki konumu,

çevreye karşı sorumluluklarımız, çevre hakları gibi yan temalar ekseninde sürdürülmüştür. 2021 yaz aylarında gerçekleştirilen bu oturumlar sırasında pandeminin etkisini yoğun bir şekilde sürdürmesi nedeniyle, çocukların söylemlerinde ve kurdukları bağlantılarda pandemiye dair örnek ve atıflar fazla sayıdadır. Çocuklarla yapılan araştırmalarda yaygın olarak kullanılan sanat-odaklı tekniklerin bir yansıması olarak, çalışmalar ikinci aşamada bir kurgu yazımıyla tamamlanmıştır. Çocuklar, tartışmalardan hareketle ortaya çıkan “başka canlıların bakış açısı” odağında, tercihlerine bağlı olarak kurgusal anlatılar geliştirmiştir. Çoğu yazılı olarak öykülerini aktarırken, biri çizim yapmayı, birkaçı ise düşüncelerini sadece sözlü olarak aktarmayı tercih etmiştir. Çocukların çoğu Ayvalık merkezinde yaşamakta ikisi ise civardaki köy ve mahallelerden gelmektedir (çalışmada buna dair belirgin bir farklılık saptanmamıştır, doğayla kurulan ilişki konusunda deneyimleri genellikle ortaktır).

Temmuz ayındaki bu etkinliklerden sonra “ekolojik miras-kültürel miras” ikiliğine dayalı içerik, “insan hakları-çocuk hakları-çevre hakları” ilişkileri çerçevesinde yöntem bakımından geliştirilerek İstanbul Şehir Tiyatroları ev sahipliğinde Kasım 2021’de gerçekleştirilen çocuk hakları festivali kapsamında yeniden uygulanmıştır. Yaratıcı drama eğitmeniyle birlikte yürütülen süreçte drama tekniklerinin yardımıyla çocuklara insan-hayvan; insan-doğa; kadın-erkek; yaşlı-genç; çocuk-yetişkin karşıtlıklarına dayanan dramatik durum içerikleri verilmiştir. Söz konusu dramatik durumlar sadece belli bir anı tasvir etmekte, bu anın sonrasında olacaklar çocukların hayalgücüne bırakılmaktadır, dolayısıyla üretilen ve canlandırılan senaryoların içeriği çocuklara aittir. Atölyenin yürütücüleri olan bizlerse, çocukların vurguladığı konu ve kavramlardan yola çıkarak, tıpkı önceki uygulamada olduğu gibi, felsefi tartışmalar ekseninde çocukların sözlü verilerine erişebildik. Farklı durumları ve karşıtlıkları ise çocuklar ile birlikte tartışmalarımızın gidişatı içinde birbirleriyle ilişkilendirerek yeni sorular eşliğinde inceledik. Bu çalışma, festival programının bir parçası olarak gerçekleştirildiği için hem çocuklara hem de velilere yönelik bilgilendirme formları KVKK kapsamında hazırlanarak çevrimiçi olarak sunuldu, ilgili katılımcılar her bir oturum için ayrı ayrı onam verdiler. Burada veri analizine dahil edilen oturum içinse, çocuklar ayrıca sözlü olarak yeniden bilgilendirildi ve ortaya çıkan sözlü ve yazılı materyallerin kullanımı için izin alındı. Çalışmaya, on bir ile on üç yaşları arasında sekiz çocuk katıldı.

Atölyelerin konu ve yöntemine bağlı içeriği dışında yapılandırılmamış olan bu çalışmalarda yaşları dokuz ile on dört arasında değişen (on ikide yoğunlaşan) toplam yirmi üç

çocuğun söylemleri ortaya çıkarılmış, sözlü ve yazılı ifadeleri eleştirel söylem analizine (Fairclough, 2003) tabi tutulmuştur. Çocuklar arasındaki evcil hayvana sahip olma, (Ayvalık'ta) kırsalda ya da (İstanbul'da) periferide yaşama, engellilik durumu gibi farkların her biri söylem analizinin güç ilişkileri odağında değerlendirilmesine dayandığı için eleştirel nitelik taşımaktadır. Öte yandan belli bir örnekleme dayanmaması ve çocuklarla sadece bir kere biraraya gelinmesi, bu çalışmaların sınırlılıklarına işaret etmektedir. Çocukların söylemleriyle demografik özellikleri arasındaki ilişkiler sadece benim çalışma sırasındaki sınırlı gözlemlerime dayanmaktadır. Katılım prensibinin esas alındığı ve benim çocuklarla kurduğum ilişkinin, araştırmacı öznelliğimin önemli olduğu muhakkak, fakat böylesi bir ön çalışmada bunlar yerine daha ziyade çalışma için geliştirmeye çalıştığım yöntemlerin konuyla ilgili gelecek araştırmalara olası katkılarını tartışmaya açmayı tercih edeceğim.

Ayvalık'ta gerçekleştirilen iki oturumda temel sorunun ekolojik-kültürel miras ikiliğine dayandığını belirtmiştim. Bunun için güncel sayılacak bir örnek olarak, Notre Dame Katedrali'nin onarılması için kesilen ağaçlar üzerinden bir tartışma açtım. Çocukların ikisi dışında hiçbiri Notre Dame ismine aşina değildi, fakat ilgili haberde yer alan fotoğrafları gördüklerinde çocukların çoğu binayı, yangını hatırlayarak tanıdılar ("Paris'teki kilise, o ünlü bina" gibi tepkiler verdiler). Haberde (2021) iki yüz yaşındaki ağaçların gövdelerinin kesilmesinin *istisnai* bir durum olmasının altının çizildiğini söyleyerek onlara bu konudaki düşüncelerini sordum öncelikle. "Ağaç kesilmesi" ifadesi çoğu için kabul edilemezdi ve kesin bir dille karşı çıktılar. Her ne olursa olsun, doğaya verilen zararın telafisi olmadığı konusunda hepsi hemfikirdi. Ben bu noktada, insanlara ait mirasın korunması gerektiğini hatırlatarak buradaki çelişkiye işaret etmeye çalıştığımda ise doğa-insan, doğa-kültür ikilikleri üzerine konuşmaya başladık. Çocuklar tarihi/kültürel mirası ya da kendi ifadeleriyle "doğal miras" olan ağaçlardan birini seçmek yerine "aslında ikisini de kurtarabilirler," söylemi etrafında fikir üretmeye çalıştılar.

Burada tartışmadaki konumumu kısaca açmam gerekiyor: Çocukların kendilerini ifade etmek için sahip oldukları kavramların ya da dilsel olarak yetkinliklerinin sınırları olduğu bir gerçek. Dolayısıyla onları kullandıkları, tartışma açtıkları kavramlar noktasında yönlendirici olabiliyorum fakat tartışmanın içeriğinin gidişatı ya da ortaya çıkan düşünceler konusunda müdahaleden kaçınıyor, konuşmak yerine onları dinlemeyi tercih ediyorum. Niteliksel çalışmaların çoğunda araştırmacının konumu, soruları sorma şekli, araştırma ortamının kendisi, verilerin güvenilirliği konusunda büyük önem taşımakta; çocuklarla yapılan

araştırmalarda, çocukların yetişkinin arzu ettiği cevapları vermeye eğilimli olması riskinden dolayı onları dinlemeyi daha çok tercih ediyorum ve bu konunun burada önemli olduğunu belirtmek istiyorum. Tartışmanın bu noktasında “kültürel miras” ifadesi benim kullandığım bir şeyken, çocukların iki yüz senelik meşe ağaçları vurgumdan yola çıkarak “ama o da doğal miras” diyerek itiraz etmeleri ise, kültür ile doğa arasındaki geleneksel karşıtlık çerçevesinde düşündüklerine bir örnek teşkil ediyor. Ben kültürün karşıtı olarak doğal ifadesini kullanmalarına değinince, çocuklar arasından birkaçı, kültürün tarımla ilişkili olduğunu, *yapılan, işlenen* kelimeleriyle bağını açıkladı mesela. İnsan üretiminin kültüre dahil olduğunu belirtirken, insanı doğadan ayırma eğilimindeydi çoğu.

Onlar açısından doğanın ne anlama geldiğini anlamaya çalıştığımda, “doğanın içinde telefonuna bakan” insanlara isyan edenler oldu içlerinde, böylece bir bakıma doğayı dijital teknolojiden de ayırdılar (dijital teknolojiye stratejik bir bakıştan söz edilebilir burada: Sorunlar karşısında kaçılan yer, doğanın güzelliğinin *kaçırıldığı* yere dönüşüyor aynı zamanda). Ağaç kabuklarından saçlarına taç yapmanın, yağmur sonrası gökkuşağına bakmanın, sıcacık güneşin altında uzanıp mayışmanın güzelliklerinden söz eden çocuklar oldu. Doğayı, pastoral bir imge olarak kafalarında canlandırdıkları ve bulunduğumuz kütüphane bahçesindeki ağaçlardan daha başka bir ağaç imgesinin hayaliyle kent merkezinde karşılaşmadığımız bir ağaçtan söz ettiklerini düşünebiliriz burada. Kent ya da kırsal alandaki ağaçlar gibi bir ayırım yapmadıysak da hem Notre Dame tartışmamızın devamı olarak, insan ile doğa arasındaki karşıtlığı anlamak için yönelttiğim sorularla beraber, konuşmamızın devamında bitkilerin ve insanların ömrüyle ilgili nicel bir kıyaslamaya giriştiler. Ağacın ne kadar ömrünün olduğu, genç ağaçların yaşlı ağaçların yerini tutamayacağı, ancak ömrünü dolduran ağaçların ihtiyaçlarımız için kesilmesi gerektiği gibi anekdotlar paylaşan çocuklar, insanı diğer türlerle kıyaslamaya şöyle ifadelerle devam ettiler: “Doğa kendi kendine yetinebilir. İnsanlık olmadan önce dünya vardı, dünyada yine bitkiler vardı yani, hayvanlardan da önce vardı. Mesela dinazorlar zamanında insanlar yoktu, insan yokken doğa kendi kendine yetinebiliyordu.”

Kendi kendine yetme ifadesi, insan türünün zaafı ya da diğer canlılar karşısındaki zayıflıklarını konuşmalarına yol açtı bir bakıma: “Biz üretebilen canlılar değiliz ki, biz üretilenden faydalanıyoruz. Onlar ise zaten her şeyden kendi kendine üretiyorlar. Kendi besinlerini kendileri üretebiliyorlar.” Bu karşılaştırma üzerinden çocuklar, bir başka gezegende hiçbir kaynak olmadığı için yaşayamayacağımızı, diğer canlıların bize kıyasla avantaj sahibi

olabildiğini vurgulamaya başladı. “Bence biz değil de bitkiler daha çok dünyaya ait gibi gözüküyor,” ifadesi insanın doğa-dışı tanımlanmasının bir örneği olarak görülebilir yine. Öte taraftan, “bu dünyada hiçbir şey bizim için yok. Aslında biz her şeyin bir parçasıyız,” gibi ifadeler, bir yandan insan-merkezciliğin eleştirisi niteliğindeki, diğer yandan insanı doğanın bir parçası olarak gören anlayışı da gündeme getirmekteydi.

Doğal hayata dair sorunları, gezegenin geleceğine dair olası problemleri ve belirsizlikleri insanın sorumluluğu dâhilinde gören çocuklar, aynı zamanda, insanın zarar vermesinin diğer canlıların eylemlerinin aksine “kötülük” olarak tanımlanabileceğine dikkat çektiler: “Bizimki can yakıyor.” İnsan yapımı olanı doğaldan tamamen ayıran çocukların söylemlerinde, insanın doğanın bir parçası olmasının ötesinde doğanın dışında yapay bir varlık olması fikri baskın duruyor kimi zaman. Mesela çocuklardan biri binalar, kentler için “Doğal miras değil, adı üstünde insan yapımı,” cümlesini kurarken, bir başkası “insan çağı” tanımı kullanımıyla küresel iklim krizinin sebebi olarak insan türünü ortaya koyarak insan-merkezliliği eleştirdi:

İnsanın etkisi daha çok 2020 yılında oldu, korona bayağı bir etki yarattı. Kimse o zamanı unutmuyacak, tıpkı insan çağı gibi, zararlı bir neden sonucu, insanlar doğaya zarar verdiği için doğa bayağı bir bozuldu yani; küresel ısınma çıktı, doğal afetler bozuldu, daha feci oldu. Bu yüzden kötü bir etki bıraktık diyebiliriz. Biz etki bırakıyoruz ama iyi bir etki değil, bu bizi zararlı kılıyor, değerli değil.

İnsanın değerini diğer türler üzerindeki etkisi ile ele alan, insanın doğanın parçası olduğu ifadesiyle aslında insanın diğer türlerden faydalanan yaklaşımını eleştiren çocuklar, zaman zaman bitki yerine/bitkinin adına konuşarak “sen beni kes zararlı çıkacaksın,” “sen beni kesersen kes ne halin varsa gör, diyor bence” gibi cümlelerle bitkinin kendini savunma hakkından söz ettiler. Öte yandan bitkilerin her yerde olması, onlardan gündelik hayatımızın her anında faydalanmamızın kaçınılmazlığına da şöyle örneklerle dikkat çektiler: “Bazı bitkileri yiyoruz, ağaçlar bize oksijen sağlıyor, çiçekler çevremizi güzelleştiriyor. Karbondioksiti azaltıyor, heyelanlarda toprak kaymasında yardım ediyor, toprağı tutuyor. Yiyebiliyoruz, besin ihtiyacı. Kâğıt, giysi. İçtiğiniz çay bile bitki aslında. Simidin üstündeki susam.”

Doğal afetleri, insanın sebep olduğu küresel ısınmayla ilişkilendiren birisi olduğu gibi, buradaki çocuğun da bitkinin faydalarını/işlevlerini sıralarken heyelan örneği vermesine bir başka bağlamda değinebiliriz: Doğal afet gibi bir mesele söz konusu olunca İstanbul’daki çocukların aklına gelen ilk şey depremken, buradaki çocuklar sel, yangın, heyelan gibi başka

şeylerden bahsettiler. Yine insan ile doğanın ilişkisi tartışmasında, İstanbul'da yaşayan çocuklar kentleşmeyle ilgili sorunlara daha çok dikkat çektiler. İnsanların doğal yaşam alanlarını bozduğu düşüncesi bu oturumların her birinde buluşulan çocuklarda ortak bir yargı olarak karşımıza çıktı, fakat binalarla ilgili sorunlar, deprem riskinin bir tehdit olarak varlığı, deprem toplanma alanlarında dahi binaların yükselmesi, daha çok İstanbul'da yaşayan çocukların dile getirdiği konular (çocuk katılımı çalışmasındaki şehir oturumu sırasında, çocuklardan biri Cevahir alışveriş merkezinin aslında deprem toplanma alanı olarak planlanan yere inşa edildiği örneğini vermişti mesela). Tabii çalışmanın sınırlılıkları ve gerçekleştirilen oturumların içeriklerindeki nüanslar düşünüldüğünde böyle bir karşılaştırma yapmak güç olsa da, çocukların yerel deneyimlerindeki farklılıkların, gündemdeki konuları değerlendirme şekillerini de etkilediği görülmektedir. Mesela, müsilaj konusu o sırada son derece güncel olduğu için, bilhassa deniz kirliliğiyle ilgili sorunlar ve bunlara dair çözüm önerileri Ayvalık'taki çocuklarca sıklıkla dile getirildi. Salgın gündemdeki temel mesele olduğu içinse, bütün oturumlarda salgınla ilgili ifadeler kullanıldı, hatta salgın ile ekolojik kriz arasındaki bağa dikkat çekenler oldu:

İnsanlar vahşi yaşamla evlerini iç içe yapıyorlar böylece hayvanlarla daha çok karşılaşmaya başlıyorlar, ondan sonra hayvanları artık böyle bir şey olmasın diye öldürmeye başlıyorlar. Vahşi hayvanları öldürdükçe kemirgen sayısının artmasına neden oluyorlar. Mesela bu küresel salgın. Yılanları çok öldürürsek kemirgenlerin taşıdığı virüsle ölümcül hastalığa yakalanabiliriz, bu da çok kötü olur.

Burada yine insanın doğaya müdahalesinin doğal yaşam ve başka canlıların yaşam alanlarını bozmasına dair bir örnek görülmekte. Çocukların doğayı 'vahşi yaşam'la bir tutması tam da baştaki 'pastoral' doğa imgesinin diğer yanına işaret etmektedir. Hayvanlarla ilişkili kıyaslamalar ve tartışmalarda ise, korkulan 'vahşi' hayvanların karşısında konumlanan evcil hayvanlardan bahseden çocuklar, sokaktaki hayvanlarla kurdukları ilişki söz konusu olduğunda yine insanların karşısında konumlanmayı tercih ettiler. Evcil hayvanların insanlar yüzünden - insanların vahşi/doğal hayatı dönüştürmesi sonucu- ortaya çıktığına, dolayısıyla sokak hayvanlarının insanların sorumluluğunda olduğuna ayrıca dikkat çektiler. Çocuklara göre, doğal ortamı kalmayan hayvanların evin dışındayken başlarına gelen her şeyin sebebi insanlar; "araba çarpması, hastalık kapmaları" gibi örnekler verdikleri düşünüldüğünde, kastettikleri daha iyi anlaşılakta.

En iyisi hayvanları doğada özel bir yer yapıp korumalı, güvence altına almalı. Doğa koruma altına alınmalı, hayvanlar da koruma altına alınmalı. İnsana iyice dikkatle davranılmalı, her insan iyi insan değil çünkü, bazıları hayvanları sevmiyor, hayvanları zehirliyorlar böyle, hayvanlar zehirlendi, hapsedildi.

Çocukların örneklerinde ve söylemlerinde sıklıkla insanı, doğanın dışında konumlandırarak sorunların kaynağı olarak belirtmesi dikkat çekmektedir. Fakat doğa ile insan/insanlığın birikimi arasında doğrudan bir tercih yapmak yerine “ikisini de korumanın” yollarını aradılar, doğal-kültürel ikiliği konusunda ise içlerinden birisi *doğal mirasın kültürel mirası* da kapsadığına dikkat çekti. Yine tartışmamızın başında, “başka orman yangınlarında yanmış ağaçlar oluyor. Gelişecek, yıllarca duracak ağaçları kesiyorlar, saçma. Ölmüş ağaçları kesebilirler” yorumuyla çocuklardan bir başkası, kesilebilir-kesilemez, ölmüş-yaşayan, uzun ömürlü-kısa ömürlü ağaç ayrımları üzerine düşünmemizi sağladı. Bu gibi ikilikler üzerinden düşünmenin açmazları, son yıllarda çocukların özneliğini temel alan çalışmalarda kendine yer bulmaktadır (Bourdillon, Meichsner & Imoh, 2019). Sadece çocukların yetişkin karşısındaki konumu üzerinden ortaya çıkan karşıtlık değil, aslında hayatlarındaki meseleleri düşünmesi bakımından da oluşan karşıtlıklardan hareketle diyalektik bir düşünmeye sahip olması tartışmaya değer bir konu olarak gözükmektedir. Okul öncesi sınıf ortamında öğretmenin konumunu Barad’ın fark yerine önerdiği kırınım (diffraction) kavramı üzerinden ele alan Murriss (2018), “kırınımsal (diffractive) öğretmen” tanımlamasıyla, çocukların eğitiminde bilimsel, sosyal, tarihsel yapıların kesişiminde, bunların hepsini içeren ve ötesinde düşünmeye olanak tanıyan transdisipliner yaklaşımların gerekliliğinden söz etmektedir.

Bu oturumda konuşulan konuların çeşitliliği, modernitenin ikiliklerinin sınırlarında gezinen ve tartışma derinleştikçe bu sınırların ötesinde yeni olanaklar açan (insanın hayvana karşı sorumluluğu, bitkinin insandan daha uzun ömürlü oluşuyla daha çok doğaya ait oluşu vb.) felsefi yapısı, kullanılan metodolojinin pedagojik açıdan önemini de hatırlatmaktadır. Birkaç ay sonra İstanbul Kadıköy’de gerçekleştirilen üçüncü oturumda ise, drama sürecinin de çalışmaya bir teknik olarak dahil edilmesi, çocuklar arası işbirliği ve birlikte üretme olanaklarını arttırmıştır. Atölye kapsamında haklar ve spesifik olarak çocuk hakları ekseninde konuşmamız gereği, içerik daha önceki oturumlara nazaran farklılıklar taşımaktadır. Fakat burada bu çalışmayı diğer ikisiyle ilişkili bir şekilde değerlendirmemin ve analizlerde ortaya çıkan verileri birlikte ele almamın sebebi, aslında çalışmanın daha önceki oturumlarla şekillenmiş olmasıdır. Daha önce bir araya geldiğim on beş çocuğun insana dair zaman zaman suçlayıcı, genellikle

insanın sorumluluk üstlenmesinin öneminin altını çizen kavrayışları, türler arası eşitlikçi bir ilişkinin şart olduğu, insan türünün diğerleri üzerinde güç sahibi olmaması gerektiği gibi söylemlerle sonuçlandı ve bu durum bu atölye çalışmasında söz ettiğim dramatik durum örneklerini kurgulamamı sağladı.

Çalışmanın öncesinde yaratıcı drama eğitmeniyle birlikte bir akış hazırladık. Bu akışa göre, çocuklarla çeşitli ısınma etkinlikleriyle hak temelli sohbetlere başladık. Bu kısa oyun temelli etkinliklerde çocuklar, insan ile diğer canlılar arasındaki ilişkiyi güç ilişkileri açısından değerlendirme eğiliminde oldular, hatta insan-hayvan arası güç dengelerinden söz ederken verdikleri örnekleri insanlar arası ilişkiler odağında verdiler. Mesela, hangi hayvanın hayatının daha değerli olduğu gibi bir tartışma sırasında çocuklardan biri güçlü olanın daha değerli 'görüldüğüne' dikkat çekince, bir başkası buna şu şekilde itiraz etti: "Erkek daha güçlü diye o daha mı çok yüceltilecek yani? Kadın fiziksel olarak zayıf olabilir ama düşünce olarak daha üstün." Hazırladığımız içeriklerde kadın hakları, çocuk hakları, insan hakları, hayvan hakları, çevre hakları gibi başlıkları bizler verdiğimiz için çocukların kendi aralarındaki ilk değerlendirmelerinin içeriğini yönlendirmiş olduk. Daha sonraki üretim süreçlerinde verdiğimiz kısa metinlerde aktardığımız sahnelerdeseyse, konular arasındaki ilişkileri kurmalarını sağlamaya çalıştık. Sekiz çocuğun her biri ikişerli gruplar oldu ve dört ayrı dramatik durum çocuklara rastgele dağıtıldığı için çocukların her ikisi aslında bir mesele üzerinde daha fazla durdu. Sonraki aşamalarda ise çember olup yaptığımız tartışmalarda, yine çocuklar ile felsefe metodolojisinden yararlanarak konular arasındaki bağları eleştirel bir düzeyde güçlendirmeye çalıştık.

Çalışmaya katılan çocukların ikisi kardeşti, onlar dışında diğerleri birbirini tanımıyordu. Pandeminin de etkisiyle uzun süredir farklı mekânlarda insanlarla bir araya gelmeyen, fiziksel etkinliklere katılmayan çocuklara, içinde fiziksel hareketi de barındıran bu atölye çalışmasının farklı açılardan katkı sunduğu söylenebilir. Çocuklar şehrin farklı semtlerinde yaşayan ve başka okullarda okuyan çocuklardı. Okul farklarının belirgin olduğunu da kısaca eklemeli. Çocukların kendilerini ifade etme düzeylerinde, özellikle hareket, performans, rol yapmaya dayalı böyle bir içerikte okul ve sosyal hayatları, olasılıkla ailelerinin demografik yapıları gibi değişkenlerin her birinin etkili olduğu gözlemlenmektedir. Bu çalışmanın sınırlılığında, sadece çocuklar arasında bedensel engeli olan birisinin hak ihlalleri konusunda daha fazla deneyime sahip olduğu, bu sayede farkındalık geliştirdiği ve bunları aktarmasının tartışmaları daha derinlikli

bir hale getirdiğini gördük. Bir diğer konu, çocukların hayvanlarla kurduğu ilişki: evcil hayvanları olan, hayvan bakma deneyimi olan çocukların hayvan hakları konusunda görece duyarlı olduğunu, son olarak kız çocuklarının kadın haklarıyla ilgili hassasiyetlerinin daha yüksek olduğunu aktarmak mümkün. Şaşırtıcı olmamakla beraber, çocukların kendi konularının, öznel ilgi ve eğilimlerinin, deneyimlerinin yorumlarına, konuşmalarına, üretimlerine yansımaları önemli bir bulguydu. Bu bağlamda izleyen çalışmalarda çocukların demografik verilerinin göz önünde bulundurulması gereğinin altı çizilebilir.

Çocuklara verilen dramatik durumların dördünün de üzerinde detaylıca durmayacağım ama konuyla ilgisi olanları kısaca özetleyerek tartışmalarımızı nasıl yönlendirdiklerine yer vermeye çalışacağım. Hayvan-insan ikiliği/ilişkisi teması üzerinden, durumlardan birisi bir çeşit “hayat kurtarma” senaryosuna dayanmaktaydı: Bir kedinin ya da kanser hastası bir insanın tedavisi için aynı oranda para gerektiği durumda, çocukların tercihinin ne olacağına ilişkin bir rol yapma oyunu oynamalarını bekledik. Bir diğer durumda ise, daha önceki çalışmanın verilerinden yola çıkarak, bir sokak hayvanına sokak hayvanının ani bir biçimde yönünü değiştirmesi, sürücünün hata yapmaması halinde çarpan araç sürücüsünün hayvanın hayatını kaybetmesinden sorumlu tutulup tutulamayacağını sorduk. Çocuklar, ölmüş ve hasta hayvanları canlandırmak suretiyle çeşitli canlandırmalar sergilediler. “Hayvan hayatının insan hayatı kadar değerli olup olmadığı; hayvanların hayatlarından, bakımından ve bakım masraflarından insanların ne dereceye kadar sorumlu olduğu” konularında konuşma şansımız oldu böylece. Burada verilen durumlar belli temel soruları barındırsa da çocukları tamamen yönlendirmedi, hayvanlar arası kıyaslamalar çocukların kendiliğinden verdiği örneklerle şekillendi.

Mesela çocuklar hayvan-insan hayatının değeri tartışmasını, hayvanın kendi hayvanları olup olmaması, hasta olan insanın tanıdıkları birisi olup olmaması gibi değişkenlere bağlı olarak yorumlamayı tercih ettiler. Gayet rasyonel bir yerden konuyu ele alıp, hayvan ya da insan olmasından çok kendilerinin o kişiyle/canlıyla kurdukları yakınlığa göre bir karara varmalarının doğru olduğunu söylediler. Hatta hasta olan insanın kaç yaşında ve kim olduğuna bağlı olarak verdikleri cevabın değişeceğini belirtenler de oldu içlerinde. Bu da sürücüsüz araç tasarımlarındaki etik tartışmaları akla getirdi, buna dair çeşitli örnekler aktarıldı. İnsanların birbiriyle eşit olmaması konusu farklı örnekler çerçevesinde tartışılırken, eşitliğin gerekli ama insanlar açısından “çok zor” olduğunu ifade ettiler ayrıca. İnsanların gözünde çeşitli sıfatlar, bunlardan kaynaklanan kıyaslamalar olduğunu aktaran bir çocuk şu örneği verdi:

Aslında toplumda böyle gözüküyor fakat bana göre burada şöyle bir şey var: bir doktora yapmış insan bir de normal üniversite bitirmiş insan. Doktorayı yapmış daha üstün tutulur, çünkü daha bilgisi var derler. Fakat mesela bilgi olarak az şekilde okumuş kişi belki daha büyük şey de yapabilir. Bu hayvan için de geçerli. Aslan ormanın kralı olarak bilinir, en iri ve güçlü olan hayvan odur. Ama sivrisinek onu ısırduğunda aslan acı çeker. Sivrisinek güç olarak aslan fizik olarak daha yüksektir. Onun gibi bir şey.

Doktora yapan ve toplumda daha fazla bilgi sahibi olan insan ikiliği, elbette ekonomik ve kültürel sermaye gibi kavramlar çerçevesinde tartışılmaya fazlasıyla açık. Fakat bizim odağımız diğer türlerle etkileşim ve insan-doğa ilişkisi olduğu için, çocuğun söyleminin hayvanlar arası karşılaştırma kısmıyla daha fazla ilgilendik. Zira sinek ile aslan arasındaki bu kıyaslama, fiziksel gücün belirleyiciliğinden insanın evrimsel açıdan kendisine daha yakın olan türe yaklaşımındaki farklara pek çok şeyi tartışmamıza olanak tanımaktaydı. Canlıların boyutunun onların yaşama hakkı açısından nasıl bir değeri olduğundan, boyut açısından dezavantajlı olan türlerin bir başka özelliğe sahip olmasıyla aralarında sağlanan dengeye kadar aslında eşitlik meselesine farklı yönlerden dokunan bir tartışmayı sürdürebildik. Türler arası ilişkiyi çocuk ile yetişkin arasındaki hiyerarşi açısından yorumlayan örneklerde ise bir yandan yaşlı insanların her konuda kendi fikirlerine sahip olmayışı, diğer yandan belli bir yaşın altındaki çocuklara fikrinin sorulmayışı, hatta bazen sorulmamasının makul olduğu gibi pek çok meseleye değinme fırsatımız da oldu. Burada insanın etkinliği ve insan hayatının geleceği noktasında dikkat çekilmesi gerekenlerse yine Ayvalık'taki grupla benzer şekilde, bazı hayvanların popülasyonunun artmasında insanların rol oynaması ve haliyle bir çeşitlilik dengesi gerektiği takdirde insanların sorumluluk alması gerekliliği yönündeydi: "O kadar çok alan var ki... her yere bina dikmekten onlara özel yaşam alanı olarak ayırabilirler. Çünkü hem onların yuvalarını ellerinden alıyorlar hem onların besinlerini tamamen bitirmişiz ki, onları (...) mahkum bırakmışız."

Her yere bina dikilmesi, çarpık ve plansız kentleşmeye ilişkin söylemler İstanbul'un çeşitli yerlerinde yaşayan çocuklarda daha fazlaydı. Fakat bütün oturumlar değerlendirildiğinde görünen o ki çocuklar, insanların eylemleri nedeniyle doğada yaşanan bir değişim/bozulma olduğu takdirde, bunu insanların düzeltmesi gerektiği gibi bir fikre sahipler. Yaşam alanı kalmayan türlere yaşam alanı açmaları, nüfusu artmış türlerin üremelerinin sınırlandırılmasıyla dengenin yeniden sağlanması konularında farklı görüşler ortaya çıksa da

sonunda hayvanların yaşamının devamlılığı için insan müdahalesinin gerekli olabileceği konusunda çocuklar genellikle hemfikirdi. Ormanların korunması, hayvanlara yaşama alanı açılması, türlerin korunması gibi diğer türlere karşı insani sorumluluklar aslında Doğa (Toprak Ana) Hakları Bildirgesi'nin temel ilkelerini çağrıştırmakta. Yine çocuklardan birinin ifadesiyle sonlandırmak gerekirse: "Aslında bu sorunların oluşmasında insanın etkisi var, bu dünya insan olmadan da hayatta kalabilir."

Bu çalışmalardan çıkan yargıları insanın doğadaki konumuna eleştirel bakış, doğanın dışında var olan insan kavrayışı şeklinde özetlemek mümkün. Özellikle insanın zarar vermeye yatkınlığı, doğal alanları yok etmesi benzeri konular, başta sözü edilen riskler evreninin bileşenleri gibi. Bunlara karşı üretilen çözüm önerileriye, insan-doğa ilişkisini tersyüz etmenin yanı sıra, diğer türlerle işbirliği önermekte, kimi zamansa geliştirilen teknolojinin doğanın yararına, hayvanların yaşam alanlarının korunması ya da üremelerinin sınırlandırılması için kullanımına dair seçenekler sunmakta. Bir önceki bölümde bahsettiğim *Çocuğun Sesi Var* (2022) projesinin ikinci adımı olarak çocuktan çocuğa bir ortaklık ağı kurulması amacıyla harekete geçtiğimiz projenin ikinci aşamasını gerçekleştirdiğimiz Şubat 2022'de, kolaylaştırıcılığını üstlendiğim *Yapay zekâ ile birlikte yaşayabilir miyiz?* atölyesi boyunca, çocukların toplumdaki teknolojik gelişmeleri, gezegeni kurtarmak için kullanmayı önerdiklerini belirterek bitireyim.

Teknoloji odaklı tartışmalardan doğa ile ilişkiyi temel alan bir ön araştırmaya varmamı sağlayan şey, çocukların dijital ortamın belirsizliği karşısında fiziksel mekânın kesinliğine yaklaşımlarıydı. Yaratıcı dramının felsefi soruşturmayla harmanlanarak araçsallaştırıldığı bir başka çalışma deneyimimde ise, teknolojiye dair olanaklar üzerine yaptığımız bir oturumda, çocukların fiziksel dünyanın risklerine karşı icat önerileri geliştirme eğiliminde olduklarını gözlemledim. İnsanların doğaya verdikleri zararı telafi etmeleri için ürettikleri teknolojiyi kullanmaları gerektiği fikri, bir yanıyla kuşaklar arası işbirliği ve adalet konularının düşünülmesini gerekli kılmakta, bir yanıyla ise konu bazlı araştırmaların sınırları ve olanakları üzerine yeniden düşünmeyi zorunlu kılmakta.

Belirsizlikten Çeşitliliğe Çocukluk Deneyimi

Hakları temsil edilmeyen çocukların doğanın hakları için verdiği mücadelenin çeşitli örnekleri var: Eylül 2020'de Portekiz'den dört çocuk ile üç genç yetişkinin bir araya gelerek çoğu AB üyesi ülkelere iklim krizine karşı yükümlülüklerini yerine getirmemelerine karşı açtıkları dava

bunlardan biri. Çocuklar ve gençler, tanımsızdan tanıma –bizzat tanınmaya, belirsizliğin içinden arzu ettikleri, hayalini kurdukları geleceğe doğru bir hak arayışının, yeni bir toplumsal mücadelenin içerisinde. Bütün risk alanlarına karşı kullandıkları olanaklar ise genellikle dijital teknolojilerin, sanal ortamlarda bir araya gelmelerini sağlayan platformların aracılığıyla ortaya çıkmakta. Bir yandan teknolojinin çözüm üretmede işlevsel yanına dair önerilerde bulunuyor, bir yandan teknolojiyi bizzat yaşamlarında kullanıyorlar. Bugünün gençleri, sahip oldukları olanaklar çerçevesinde yeni fırsatlar yaratma eğilimindedir. Kuşak çalışmalarında sıklıkla hakkında bir şey söylenen bugünün çocuğu ve onun belirsizliğin ortasında yaşadığı deneyimleri elbette genellenemez. Tıpkı onsekiz yaş altı bütün bireyleri aynı tanımla nitelendiren ve aralarındaki farklılıkları çoğu kere görmezden gelen indirgemeci yaklaşım gibi belli bir kuşak birimine mensup insanları da genelleyen yorumların sınırlılıkları ortada. Öte yandan sosyal bilimlerdeki değişkenlerin durum analizinde ve strateji geliştirmede kolaylaştırıcılığına dayanarak, belirsizliğin jenerasyonunun özelliklerini vurgulayabilmek bir yanıla elzem gözükmemekte.

Bu noktada belki yeni kuşakların üzerine yüklenen sorumluluğun problemleri yanlarına, yine çocuk bakışıyla dikkat çekmek gerekiyor. Bzen çocukların eski kuşakların hatalarından söz ettiğini, büyüklerin yarattığı sorunları çözenin onlara düşen bir görev olduğunu duymak mümkün. Bilhassa ekoloji odağında kuşaklararası ilişkiyi düşündüğümüzde bunun bir hakikat olduğunu belirtmek yerinde olacaktır. Çünkü hayatta kalmaya devam edecek, dünyada daha uzun bir süreyi geçirecek olan insanlar, elbette ki daha iyi bir geleceği kendileri için tasavvur edeceklerdir. Öte taraftan, çocuklardan ya da belli bir kuşaktan ‘bizim geleceğimiz’ gibi ifadelerle bahsetmek, çocuk aktivizmini romantize ederek çocuk ve gençlerden beklentiye girmek gibi sorunları da doğurmaktadır. Tam da çocukların omzuna binen yük, sorumluluk meselesinin yerinde bir eleştirisi niteliğinde bir tepki, EKOIQ (2022) dergisinin Z kuşağı ile ilgili hazırladığı dosyada göze çarpmaktadır. “Kendilerinin bugünü olmak isteyen gençlik” başlığını taşıyan röportajda, genç iklim aktivisti Melisa Akkuş’un “biz bir gelecek mücadelesi veriyoruz ama kimsenin geleceği olmak zorunda değiliz” sözleri buna işaret ediyor mesela.

Aynı röportajda yine Akkuş’un (EKOIQ, 2022) dikkat çektiği bir başka mesele olan dezavantajlı çocuk ve gençlerin iklim konusunda ne düşündüğü sorusu ise bize sınıfsal farkların eğitim, kültür ve toplumsal bilinçle doğrudan ilişkisini göstermekte. Burada sınıfsal farkların etkilerine dayalı karşılaştırmalı bir çalışmanın çıktılarını paylaşmadığım ya da yeterince

yapılandırılmış bir saha çalışmasından veri sunmadığım için aktaracaklarım sadece gözlem aşamasında kalacak olsa da gerçekleştirdiğimiz çalıştaylarda dikkatimi çeken bir şeyi paylaşarak devam edeyim. Tıpkı kimi çocukların Greta'yı hiç duymaması, kimi çocukların internete erişimi olmaması gibi, alt sınıflardan gelen çocukların iklim greviyle ilgili hiç bilgileri olmazken, çeşitli inisiyatiflerde etkin olan çocukların orta üst sınıflardan ve kültürel, politik sermayesi yüksek ailelerden geldiğini belirtmek mümkün. Her ne kadar sınıfsal farkların çocukluk deneyimleri üzerine etkisi bir başka tartışma konusu olsa da çocukların kendi hayatları ve gelecekleri söz konusu olduğunda sorumluluk alma ve eyleme geçme olanaklarından, yetişkin sorumluluğunun gereğinden söz edebilmek için kuşaklararası adalet kavramının ikinci kısmı üzerinde durmakta yarar var. Ebeveynlerinin çocuklara taşıdıkları sosyal hareketliliğin olanakları, belirsiz bir çağda daha iyi bir gelecek için nasıl bir mücadelenin içine girilmesi gerektiği, özellikle dezavantajlı grupların güçlendirilmeleri için nasıl uygulamaların geçerli olduğu sorularının her biri bu açıdan son derece tartışmaya değer.

Son olarak, ICHILD organizasyonunun iklim değişikliği ve cinsiyet eşitliği gibi konularda yayınladığı raporlar ve çocuklarla iklim eylemi konusunda gerçekleştirdiği etkinlik ve atölyelerden bahsederek sonlandıracağım. Zira çocuk ve gençlerle yapılan bir kısa film atölyesinin ürünü niteliğindeki *Yarının Tabağı* (2022) isimli belgeselde genç insanlar, Balıkesir'den Ordu'ya kuraklığın zeytinden fıncığa farklı mahsullerin üretiminde nasıl olumsuz etkiye yol açtığından bahsetmekte, çiftçilerin işsiz kalmasını "iklim adaletinin sosyal adalet olduğu" söylemiyle vurgulamaktalar. Çocuk olmanın çeşitliliğini, çocukluğun farklı dönemlerde bambaşka şekillerde deneyimlenmesinin imkânını düşündüğümüzde, bugünün çocuklarının temel meselesinin, çeşitliliklerini gözetken bir eşitlik arayışı olduğunu söylemek mümkün. Kendi öznelliğine, söz hakkına, sesine sahip olmayan, toplumda popülasyon olarak çoğunluk olsa dahi tıpkı bir azınlık grup gibi aşağılanmaya, ayrımcılığa maruz kalan, en iyi ihtimalle ciddiye alınmayan çocuklar yarınlarına sahip çıkmaya çalışırken bugünün koşullarından, politik açmazlarından, çelişkilerinden doğrudan etkilenmekte. İçinde yaşadığımız dünyayı iyileştirmek, belirsizlik dolu atmosferden yeni bir dayanak üretebilmek öznelerarası etkileşimle, ötekinin sesini duymakla, bir aradalıkla mümkün elbette. Bütün bu kavramlar felsefi, soyut, tanımsız, kesinlikten uzak gözükse de kuşaklararası işbirliğiyle yeniden üretilerek gündelik hayatta uygulanabilir olma potansiyeli taşımaktalar. Bugünün çocukluğu işte tam da bu potansiyelin barındırdığı umudu itici güç olarak sahipleniyor. Çocukluğa bakış açısının

değişimi çocuğun kendi sesine sahip olmasını, kendi söylemini üretme gücüne sahip yeni kuşakların ise insan-merkezliliğe eleştirel bir perspektif geliştirmesini olanaklı kılabilir.

ORCID ID**Seran DEMİRAL**

ORCID ID: 0000-0001-9618-8295

Declaration of Conflicting Interests

The author declared that there were no conflicts of interest with respect to the authorship or the publication of this article.

Acknowledgements

I sincerely thank Assoc. Prof. Zeynep Erdiller Yatmaz and Dr Ersoy Erdemir who involved me in the *Children Have a Voice* project; the workers in various institutions who made possible the workshops mentioned in this study; Aygül Öncel Şahin, Ayvalık Public Library Manager and Gülbahar Pay, the coordinator of Istanbul City Theatre Child Rights Festival and as well as my workshop partner as the creative drama educator; Mutluköy Residency Hosts, Defne Koryürek and Vasif Kortun, who motivated me to relate my studies with children to environment and climate justice issues. Last but not least, I am grateful for all the precious children whose voices increased from the field that I am responsible to be heard.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar bu makalenin yazarlık veya yayımlanmasına ilişkin olarak hiçbir çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Teşekkür

Çocuğun Sesi Var projesinin bir parçası olmamı sağlayan değerli hocalarım Doç. Dr. Zeynep Erdiller Yatmaz ve Dr. Ersoy Erdemir'e, çalışmada temel alınan atölyelerin gerçekleştirilmesini sağlayan kurum çalışanlarına, Ayvalık İlçe Halk Kütüphanesi Müdürü Aygül Öncel Şahin ve İstanbul Şehir Tiyatroları Çocuk Hakları Festivali Koordinatörü ve aynı zamanda yaratıcı drama eğitmeni Gülbahar Pay'a, çocuklarla yaptığım çalışmaları çevre ve iklim adaleti konusuyla ilişkilendirme motivasyonumun kaynağı olan Mutluköy Konukevi ev sahipleri Defne Koryürek ve Vasif Kortun'a çok teşekkürler. Son olarak ve en önemlisi, sahadan yükselen seslerini duyurmayı borç bildiğim bütün kıymetli çocuklara minnettarım.

KAYNAKÇA

- Boden, L. (2021) On, to, with, for, by: ethics and children in research. *Children's Geographies*, DOI: [10.1080/14733285.2021.1891405](https://doi.org/10.1080/14733285.2021.1891405)
- Bourdillon, M., Meichsner, S. & A TD. Imoh (2019). Reflections on Binary Thinking. In: Imoh, A TD, Bourdillon M. & S. Meichsner (Eds.), *Global Childhoods beyond the North-South Divide*. Palgrave MacMillan, pp. 255-263.
- Buckingham, D. (2000). *After the Death of Childhood: Growing up in the Age of Electronic Media*. Cambridge and Malden: Polity.
- Buckingham, D. (2006). Is there a digital generation? In Buckingham, D. & R. Willett (Eds.), *Digital Generations: Children, Young People and New Media*. Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Buckingham, D. (2009). Children and television. In Qvortrup, J., Corsaro, W. A. & M. Honig (Eds.), *The Palgrave Handbook of Childhood Studies*. Basingstoke: Palgrave. pp. 347-359.
- Çocuğun Sesi Ortaklık Ağı – Çocuk Bakışıyla İnsan Hakları (2022). <https://siviltoplumdestek.org/cocuk-fonu/toplumsal-haklar-ve-arastirmalar-dernegi-ile-cocugun-sesi-ortaklik-agi-projesini-konustuk/> Erişim tarihi: 11.02.2022.
- De Mause, L. (1976). *The History of Childhood*. London: London Souvenir Press.
- Demiral, S. (2019). "In virtual space, you will never die!" *International Journal of Pedagogy Innovation and New Technologies*, 6(2), 40-50.
- Demiral, S. (2021). Children's power to challenge authority. *Society Register*, 5(2), 99-114. <https://doi.org/10.14746/sr.2021.5.2.07>
- Demiral, S. (Host) (2022, Şubat 28). Thinking Critically about Methods in Childhood Research with Spyros Spyrou. [Audio Podcast] CCYS C Awaaz. <https://open.spotify.com/episode/0cVYwsQKJzA4AsjrRBSqvj?si=l1z96zCTRx-6EcYuunJVCg>
- Drotner, K. (2005). Mediatized childhoods: discourses, dilemmas and directions. In Qvortrup, J. (Ed.), *Studies in Modern Childhood: Society, Agency, Culture*. (pp. 39-58). London & New York: Palgrave MacMillan.
- EKOIQ (2022). Yeşil iş, yeşil yaşam, Ocak-Şubat, 98. Bizler kimsenin geleceği değil, kendimizin bugünüyüz. "Z-raporu: kendisinin bugünü olmak isteyen gençlik" <https://ekoIQ.com/wp-content/uploads/2022/01/ekoIQ-sayi-98.pdf> Erişim tarihi: 11.02.2022.
- Fairclough, N. (2003). *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London & New York: Routledge.
- Haraway, D. (2016). *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene*. Durham; London: Duke University Press.
- Heywood, C. (2018). *Childhood in Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- James, A. & A. L. James (2004). *Constructing Childhood: Theory, Policy and Social Practice*. London: Palgrave Macmillan.
- James, A.; Jenks, C. & A. Prout (1998). *Theorising Childhood*. Cambridge: Policy.
- James, A. & A. Prout (Eds.). (1997). *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*. London & Washington, D.C.: Falmer.
- Kersting, A. (2020). <https://www.powertothechildren-film.com/#kinderparlamente> Erişim tarihi 19.02.2022.

- Lee, N. (2001). *Childhood and Society: Growing up in an Age of Uncertainty*, (3rd Ed.). Maidenhead, Berkshire, Open University Press.
- Lee, N. (2005). *Childhood and Human Value: Development, Separation and Separability*. Berkshire: Open University Press.
- Lipman, M. (1992). On writing a philosophical novel, in *Studies in Philosophy for Children*. In Sharp, A. M. & R. F. Reed (Eds.), *Studies in Philosophy for Children. Harry Stottlemeier's Discovery*. Philadelphia: Temple University.
- Moosa-Mitha, M. (2005). A difference-centred alternative to theorization of children's citizenship rights. *Citizenship Studies* 9 (4). 369-388.
- Lundy, L. (2007). "Voice" Is Not Enough: Conceptualising Article 12 of the United Nations Convention on the Rights of the Child. *British Educational Research Journal*, 33, 927-942. <http://dx.doi.org/10.1080/01411920701657033>
- Murris, K. (2018). Posthuman child and the diffractive teacher: Decolonizing the nature/culture binary. In: Cutter-Mackenzie, A, K. Malone & E. Barratt Hacking (Eds.), *Research Handbook on Childhoodnature*. Springer International Handbooks of Education. pp. 1-25. https://doi.org/10.1007/978-3-319-51949-4_7-2
- Murris, K. & J. Haynes (2018). The 'Classroom' and posthuman research methodologies. In. Murris K. & J. Haynes (Eds.), *Literacies, Literature and Learning: Reading Classrooms Differently*. London & New York: Routledge, pp. 64-84.
- Moxnes, A. R. & J. Osgood (2018). Sticky stories from the classroom: from reflection to diffraction in early childhood teacher education. *Contemporary Issues in Early Childhood*, 19 (3). 297-309.
- Notre-Dame fire: Cathedral's spire to be rebuilt with 200-year-old oaks from royal forest (2021). <https://news.sky.com/story/notre-dames-spire-to-be-rebuilt-with-200-year-old-oaks-from-royal-forest-12240288> Erişim tarihi: 19.04.2022.
- Palfrey, J. & U. Gasser (2008). *Born Digital: Understanding the First Generation of Digital Natives*. New York: Basic Books.
- Pollock, L. A. (1983). *Forgotten Children: Parent-Child Relations from 1500 to 1900*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Postman, N. (1982). *The Disapperance of Childhood*. New York: Delacorte.
- Plowman, L., Stephen C. & J. McPake (2010). *Growing up with Technology: Young Children Learning in a Digital World*. London & New York: Routledge.
- Prout, A. (2005). *The Future of Childhood: Towards the Interdisciplinary Study of Children*. London & New York: Routledge Falmer.
- Rights of Mother Earth. (2010). Universal Declaration of the Rights of Mother Earth. http://www.enviropaedia.com/topic/default.php?topic_id=337 Erişim tarihi 17.02.2022.
- Spyrou, S. (2011). The limits of children's voices: From authenticity to critical, reflexive representation. *Childhood*, 18(2), 151–165. <https://doi.org/10.1177/0907568210387834>
- Spyrou, S. (2016). Researching children's silences: Exploring the fullness of voice in childhood research. *Childhood*, 23(1), 7–21. <https://doi.org/10.1177/0907568215571618>

- Stearns, P. (2005). *The History of Childhood in a Global Context*. Texas: Baylor University Press.
- Sundhall, J. (2017). A political space for children? The age order and children's right to participation. *Social Inclusion* 5(3). 164-171.
- Tanasescu, M. (2016). *Environment, Political Representation and the Challenge of Rights: Speaking for Nature*. New York: Palgrave MacMillan.
- Tapscott, D. (2009). *Growing up Digital: How the Net Generation is Changing Your World*. MacGrow Hill E-books.
- Turkle, S. (2011). *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other*. New York: Basic Books.
- Vucic, B. & Z. Sekowska. (2020). *Our Home: Janusz Korczak's Experiments in Democracy*. Warsaw: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej.
- Yarının Tabağı (2022). STGM desteğiyle ICHILD. <https://www.ichildforchild.org/index.php/2022/02/02/yarinin-tabagi/> Erişim tarihi: 11.02.2022.
- Yuval, D. (1995). The Kibbutz children's society: ideal and reality, *Journal of Moral Education*, 24 (3). 273-288. DOI: [10.1080/0305724950240305](https://doi.org/10.1080/0305724950240305)
- Wall, J. (2022). *Give Children the Vote: On Democratizing Democracy*. London & New York: Bloomsbury Publishing.